

de surplusbetekenis van het wetenschapsbegrip

Harry Kunneman

1. Iedereen die een beetje vertrouwd is met de ontwikkelingen op het gebied van de wetenschapstheorie en de methodologie is er zich van bewust dat zich de laatste decennia op dit terrein ingrijpende veranderingen hebben voorgedaan. De meest in het oog springende ontwikkeling is zonder twijfel de steeds verdergaande afbrokkeling van de centrale positie die de neo-positivistiese wetenschapsopvatting gedurende lange tijd heeft ingenomen. In dit proces vallen twee duidelijke lijnen te onderscheiden. In de eerste plaats een interne ontwikkeling binnen de filosofie van de natuurwetenschappen, met als resultaat het ontstaan van een aantal alternatieve wetenschapsopvattingen die diepgaand van het neo-positivisme verschillen; in de tweede plaats het opnieuw opleven van de methodenstrijd in de menswetenschappen, met als inzet de vraag of de natuurwetenschappelijke methode, zoals die met name binnen het neo-positivisme (en het krities-rationalisme) gedefinieerd wordt, ook in de menswetenschappen van toepassing is. Veel verder gaat de duidelijkheid echter niet. In de debatten waarin genoemde ontwikkelingen zich in de eerste plaats manifesteren wordt een veelheid van posities vertegenwoordigd die vaak lijnrecht met elkaar in strijd lijken te zijn, terwijl pogingen om de verschillende posities met elkaar te konfronter en en te integreren tot nu toe niet veel meer lijken op te leveren dan de konklusie dat er inderdaad van onverzoenlijke tegenstellingen sprake is (1).

Dit gebrek aan duidelijkheid is niet zo verwonderlijk, gezien de aard en de omvang van de problemen die ter discussie staan. Op het eerste gezicht gaat het vooral om de klassieke vraag naar de aard van de wetenschappelijke methode: wat is het verschil tussen wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke uitspraken, wat is wetenschappelijke vooruitgang, welke criteria moeten daarvoor worden gehanteerd, wat is de structuur van wetenschappelijke verklaringen, is de wetenschappelijke methode dezelfde in alle wetenschappen ..., vragen kortom, die al eeuwenlang gesteld en al even lang op uiteenlopende wijze beantwoord worden.

Bij nadere beschouwing blijkt echter dat er meer in het geding is. Het kader waarbinnen deze vragen traditioneel gesteld en beantwoord werden, wordt geleidelijk zelf tot thema en probleem.

Tot dit kader behoort in de eerste plaats de vanzelfsprekende vooronderstelling dat de wetenschap superieur is aan alle vormen van menselijke denkactiviteit: niet alleen bezit de wetenschap een nauwelijks aangevochten waarheidsmonopolie, maar ook geldt hij als de probleemoplossende instantie bij uitstek, zowel op het gebied van de materiële produktie, als op het gebied van de menselijke interactie. Nauw hiermee verbonden is het idee dat tussen wetenschappelijke en maatschappelijke vooruitgang een interne relatie bestaat. De steeds verdergaande akumulatie van wetenschappelijke kennis draagt op directe wijze bij tot de bevrediging van wezenlijke menselijke behoeften, sterker nog: de wetenschap is eigenlijk de enige zekere weg die ons ter beschikking staat om dat doel te bereiken. De standaard van wetenschappelijkheid tenslotte wordt daarbij verschaft door de natuurwetenschappen: de accumulatie van objectieve, algemeen geldige en prakties toepasbare kennis die de afgelopen eeuwen in de natuurwetenschappen heeft plaatsgevonden vormt het onwankelbare fundament waarop het prestige en het positieve imago van alle wetenschappen berust.

Tot voor kort vormden deze vooronderstellingen de onproblematiese achtergrond van het overgrote deel van de wetenschapstheoretiese en methodologische beschouwingen. Voorzover daarin de relatie tussen wetenschap en samenleving expliciet ter sprake kwam, was de maatschappelijke betekenis van de wetenschap niet in het geding, maar stond deze juist als een paal boven water. Zo kon de Wiener Kreis in de jaren twintig poneren dat er een innerlijke samenhang bestond tussen "die Bestrebungen zur Neugestaltung der wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Verhältnisse, zur Vereinigung der Menschheit" en hun "wissenschaftliche Weltauffassung", die volledig op de natuurwetenschappen georiënteerd was, en kon zij de betekenis benadrukken van de "gedankliche Werkzeuge des modernen Empirismus" voor de "öffentliche und private Lebensgestaltung" (2). Volgens hetzelfde patroon poneren Karl Popper en zijn volgelingen dat hun opvatting van de natuurwetenschappelijke methode niet alleen voor de vooruitgang van de natuurwetenschappen van groot belang is, maar ook ver daarbuiten. In de woorden van Hans Albert: (het krities rationalisme) "kann die Rationalität nicht auf die Sphäre der Wissenschaft beschränken... er kann sich nicht dazu verstehen, vor irgendwelchen Grenzen haltzumachen", maar kan een belangrijke bijdrage leveren aan "die Lösung kognitiver moralischer und politischer Probleme" (3). Voor de twee belangrijkste stromingen in de twintigste eeuwse wetenschapstheorie, het neo-positivisme van de Wiener Kreis en het krities rationalisme, bestaat er m.a.w. een interne samenhang tussen wetenschappelijke en maatschappelijke vooruitgang en geldt de natuurwetenschappelijke methode als de hoogste belichaming van de menselijke rationaliteit (4).

Voor al het feit dat deze *surplus-betekenis* van het wetenschapsbegrip in het geding is, is mijns inziens verantwoordelijk voor de scherpe tegenstellingen en de ondoorzichtigheid

die momenteel zowel in de filosofie van de natuurwetenschappen als in de filosofie van de menswetenschappen bestaan.

2. In de filosofie van de natuurwetenschappen vormt de definitieve afbraak van de machtspositie die de neo-positivistische wetenschapsopvatting decennia lang heeft ingenomen de meest in het oog springende ontwikkeling. Centrale positivistische uitgangspunten als de gepriviligeerde epistemologische status van waarnemingsuitspraken, de onmisbaarheid van een criterium voor cognitieve significantie, het belang van een inductieve logica en het lineaire karakter van de accumulatie van wetenschappelijke kennis zijn inmiddels hoogst twijfelachtig geworden of zelfs geheel en al verlaten (5).

Een belangrijke bijdrage daartoe is geleverd door de kritiek die Karl Popper al sinds de jaren dertig op de neo-positivistische wetenschapsopvatting uitoefent. Popper's krities rationalisme, waarin de nadruk op de inductieve bevestiging van theorieën en hypothesen vervangen is door het idee van de falsifikatie en de kritiek, is ondanks zijn grote populariteit niet in staat gebleken de machtspositie van het neo-positivisme over te nemen. Een steeds grotere groep wetenschapsfilosofen is namelijk gaan betwijfelen of het überhaupt wel mogelijk is aan de hand van preciese criteria aan te geven waarin de wetenschappelijke methode eigenlijk bestaat. De belangrijkste impuls daartoe is afkomstig van wetenschapsfilosofen als Michel Polanyi, Stephen Toulmin en vooral Thomas Kuhn. Ieder op eigen wijze brengen zij naar voren dat uiteindelijk alleen de wetenschappelijke gemeenschap kan bepalen wat wetenschap is en wat niet, waarbij zij benadrukken dat dit niet geschiedt op basis van universele, methodologies rekonstrueerbare criteria, alswel op basis van situatiegebonden factoren, zoals de inhoudelijke stand van zaken op het wetenschapsgebied in kwestie, sociale processen binnen de wetenschappelijke gemeenschap en de persoonlijke intuïtie van de betrokken wetenschapsmensen. De konsekwentie daarvan is dat de wetenschappelijke methode niet langer een duidelijk te identificeren, universeel toepasbare procedure voor het verwerven van ware kennis vormt, maar als het ware ineenschrompelt tot de konkrete beslissingen die de wetenschappelijke gemeenschap op de verschillende wetenschapsgebieden neemt, genomen heeft en ooit zal nemen (6).

Een dergelijke opvatting verschilt diepgaand van het traditionele beeld van de wetenschappelijke methode, waarvan het neo-positivisme en het krities-rationalisme de belangrijkste twintigste-eeuwse erfgenamen vormen. Voor de Wiener Kreis en hun opvolgers stond het vast dat het verschil tussen wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke uitspraken precies gedefinieerd kon worden (en moest worden), dat de waarheid of onwaarheid van wetenschappelijke uitspraken aan de hand van exakte criteria vastgesteld kon worden en dat de overwegingen die tot dergelijke definities en criteria leidden zelf wetenschappelijke status hadden, omdat zij berustten op logiese analyse van

de wetenschapstaal. Evenzo vormt voor Karl Popper de demarkatie tussen wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke uitspraken en het omschrijven van universele criteria voor wetenschappelijke vooruitgang de voornaamste taak van de wetenschapsfilosofie. De toenemende twijfel aan de formuleerbaarheid van dergelijke universele criteria vervult hem dan ook met afgrijzen (7).

Dat deze twijfel momenteel wijd verbreid is in de filosofie van de natuurwetenschappen blijkt - merkwaardig genoeg - ook uit de pogingen van wetenschapsfilosofen als Imre Lakatos en Wolfgang Stegmüller om tegenover de critici van het neo-positivisme en het krities rationalisme vast te houden aan de centrale intentie van deze wetenschapsopvattingen: het formuleren van universele criteria van wetenschappelijkheid en wetenschappelijke vooruitgang. De "methodologie van wetenschappelijke onderzoeksprogramma's" van Imre Lakatos, door velen beschouwd als de meest complete methodologie die momenteel beschikbaar is (8), biedt weliswaar zeer elegante criteria voor wetenschappelijke vooruitgang, maar deze criteria kunnen niet gebruikt worden om in konkrete gevallen uit te maken aan welke theorie de voorkeur gegeven dient te worden: zij kunnen slechts na verloop van langere tijd, "with the benefit of hindsight" toegepast worden (9). Datzelfde geldt voor de "strukturele reductie" - methode die Wolfgang Stegmüller aan het werk van J.D.Sneed ontleend heeft. Tegenover Kuhn houdt Stegmüller staande dat het wel degelijk mogelijk is op grond van universele criteria vast te stellen of een natuurwetenschappelijke theorie al dan niet vooruitgang belichaamt. Ook Stegmüller moet echter bekenen dat het "sogar denkbar (ist), dass der relative Erfolg einer Theorie gegenüber einer anderen erst im Rückblick...erkannt wird" (10). De betekenis van een dergelijke uitspraak uit de mond van een behoudend wetenschapsfilosoof als Stegmüller dient niet onderschat te worden. Net als Lakatos geeft hij hiermee namelijk toe dat het misschien wel onmogelijk is "hic et nunc" een verantwoorde keuze te maken tussen concurrerende wetenschappelijke theorieën. Het traditionele beeld van de wetenschappelijke methode, waarvan Stegmüller decennia lang een van de meest fervente verdedigers is geweest, ondergaat daarmee een diepgaande verandering. De vraag: "hoe bedrijf ik goede wetenschap" wordt nu niet langer beantwoord in termen van expliciete regels en criteria. In plaats daarvan antwoordt de moderne wetenschapsfilosofie dat alleen de wetenschappelijke gemeenschap dat weet, of zij poneert dat weliswaar in het algemeen tussen goede en slechte wetenschap onderscheiden kan worden, maar dat in konkrete gevallen geen onmiddellijke beslissing mogelijk is: slechts na verloop van tijd kan de wetenschapsfilosofie de beslissingen van de wetenschappelijke gemeenschap goed- of afkeuren op basis van haar eigen rationaliteitscriteria. Het idee dat de wetenschappelijke methode een duidelijk identificeerbare procedure voor het verwerven van ware kennis vormt is daarmee op losse schroeven komen te staan.

De scherpste en meest provocerende kritiek, tenslotte, op het neo-positivisme en het krities-rationalisme is afkomstig van de, mede om deze reden vaak verguisde wetenschapsfilosoof Paul Feyerabend. Volgens Feyerabend blijkt uit bestudering van de geschiedenis van de natuurwetenschappen dat vele belangrijke theoretische vernieuwingen tot stand zijn gekomen op een manier die volledig in strijd was met gevestigde methodologische beginselen, waaraan hij de verstrekkende konklusie verbindt dat het *onmogelijk* is om een uiterst complexe activiteit als de wetenschappelijke kennisverwerving met behulp van preciese regels en criteria te ordenen en te normeren. Deze stelling heeft hij aan de hand van een wirwar van materiaal verdedigd in een aantal artikelen en vooral in het boek *Against Method*, dat onder wetenschapsfilosofen zeer heftige reacties heeft uitgelokt (11). Het meest opmerkelijke aan Feyerabend's werk is m.i. niet de provocerende kritiek die hij op gevestigde wetenschapsopvattingen uitoefent, noch de soms overtrokken konklusies die hij aan zijn histories onderzoek verbindt, alswel het feit dat de twijfel aan de formuleerbaarheid van universele, direkt toepasbare criteria voor wetenschappelijkheid en wetenschappelijke vooruitgang die uit het werk van Kuhn, Lakatos en zelfs dat van Stegmüller spreekt, door Feyerabend geradikaliseerd wordt. In zijn werk komt niet alleen wat men zou kunnen noemen de *standaardbetekenis* van het wetenschapsbegrip op losse schroeven te staan, d.w.z. het idee dat wetenschap gelijk staat aan de toepassing van een duidelijk identificeerbare gegarandeerd succesvolle *methode* voor het verwerven van ware kennis, maar ook de *surplusbetekenis*, het idee dat tussen wetenschappelijke vooruitgang en maatschappelijke vooruitgang een direkte relatie bestaat en dat de wetenschappelijke methode de hoogste belichaming vormt van de menselijke rationaliteit (12). Daarmee komt het vanzelfsprekende kader waarbinnen wetenschapstheoretische en methodologische beschouwingen zich traditioneel bewogen hebben zelf ter discussie te staan, een stap die eenmaal genomen niet makkelijk weer ongedaan gemaakt kan worden.

3. Het ligt voor de hand om een parallel te trekken tussen de zoëven geschetste situatie binnen de filosofie van de natuurwetenschappen en die binnen de filosofie van de menswetenschappen. Ook daar is het prestige en de invloed van de neo-positivistische wetenschapsopvatting enorm gedaald, zijn er alternatieve wetenschapsopvattingen naar voren gekomen, is de standaardbetekenis van het wetenschapsbegrip aan twijfel onderhevig geraakt en staat de surplusbetekenis ter discussie. Bij een oppervlakkige inventarisatie van de posities die worden ingenomen blijkt deze parallel echter bijzonder onvolledig te zijn.

Binnen de filosofie van de natuurwetenschappen kunnen grofweg drie groepen onderscheiden worden (13):

- degenen die zowel aan de standaardbetekenis als aan de surplusbetekenis van het wetenschapsbegrip vasthouden, vooral logies-empiristen en krities rationalisten (14);

- degenen die vraagtekens zetten bij de standaardbetekenis van het wetenschapsbegrip, zoals Kuhn, Polanyi, Toulmin en, indirect, Lakatos en Stegmüller, maar de surplusbetekenis van het wetenschapsbegrip onaangetast laten, en
- degenen die, met Feyerabend, zowel de standaardbetekenis als de surplusbetekenis van het wetenschapsbegrip problematiseren.

Binnen de filosofie van de menswetenschappen korresponderen met de eerste groep niet alleen degenen die de toepassing van de natuurwetenschappelijke methode in de menswetenschappen bepleiten, maar, verrassenderwijs, ook zij die enerzijds menen dat in de menswetenschappen een speciale methode vereist is, b.v. de methode van het Verstaan, maar tegelijkertijd volhouden dat deze speciale methode duidelijk identificeerbaar en gegarandeerd succesvol is.

Met de tweede groep korresponderen in de filosofie van de menswetenschappen diegenen die niet zozeer aan het faktum van de menswetenschappelijke kennis twijfelen alswel aan het idee dat deze kennis zijn geldigheid dankt aan het feit dat hij op methodiese wijze vergaard is, zoals b.v. Hans Georg Gadamer en Aaron V. Cicourel.

Met de derde groep echter valt, zoals zal blijken, geen duidelijk korresponderende groep binnen de filosofie van de menswetenschappen te vinden. In plaats daarvan kan binnen de filosofie van de menswetenschappen een vierde positie onderscheiden worden, die berust op een radikalisering van de twijfel aan de standaardbetekenis van het wetenschapsbegrip.

Binnen de filosofie van de natuurwetenschappen heeft deze twijfel niet betrekking op de objectiviteit en de algemene geldigheid van de natuurwetenschappelijke kennis zelf, maar uitsluitend op de vraag of *de manier waarop* deze kennis verworven wordt aan de hand van universele direkt toepasbare criteria geëxpliciteerd en genormeerd kan worden. Binnen de filosofie van de menswetenschappen daarentegen is een van de meest opvallende ontwikkelingen juist dat niet alleen twijfel is gerezen aan de standaardbetekenis van het wetenschapsbegrip, d.w.z. aan het bestaan van een duidelijk identificeerbare, gegarandeerd succesvolle *methode* voor het verwerven van ware kennis, maar zelfs aan de mogelijkheid om in de menswetenschappen überhaupt objectieve, algemeen geldige kennis te verwerven. Ik doel hier op de sociologisering van het kennisverwervingsproces in de menswetenschappen die het laatste decennium steeds populairder is geworden. Tegen de achtergrond van de sociale en politieke kontekst waarbinnen de kennisverwerving in de menswetenschappen plaats vindt krijgen daarbij vooral de *waarden* van waaruit de onderzoeker zijn object struktureert een centrale betekenis toegeschreven. Theoretiese posities worden daarmee herleid op politieke keuzen, zoals stabiliteit tegenover verandering, of konservatisme tegenover progressiviteit, met als resultaat dat theoretiese pluralisme en de daarmee gepaard gaande strijd in de menswetenschappen onvermijdelijk en objectieve kennis onmogelijk wordt geacht (15). Hiermee wordt niet

alleen de standaardbetekenis van het wetenschapsbegrip overboord gezet, maar ook wat men zou kunnen noemen zijn *grondbetekenis*: het idee dat wetenschappelijke kennis per se objectief en algemeen geldig is.

Nu zou men verwachten dat met het overboord zetten van zowel de standaardbetekenis als de grondbetekenis van het wetenschapsbegrip ook zijn surplusbetekenis aan geloofwaardigheid heeft ingeboet, het idee dat accumulatie van wetenschappelijke kennis direct bijdraagt tot maatschappelijke vooruitgang. Het tegendeel is echter het geval: degenen die sceptiese konklusies verbinden aan de sociologisering van het kennisverweringsproces in de menswetenschappen zijn veel geringer in aantal dan zij die menen dat de accumulatie van kennis in de menswetenschappen automatisaties tot maatschappelijke vooruitgang zal bijdragen indien de onderzoekers maar de juiste, progressieve of emancipatoriese *waarden* tot uitgangspunt nemen.

Daarmee is een opvallend verschil gegeven tussen de situatie in de filosofie van de natuurwetenschappen en die in de filosofie van de menswetenschappen: terwijl de problematisering van de standaardbetekenis van het wetenschapsbegrip in de filosofie van de natuurwetenschappen uitgemond is in de problematisering van de surplusbetekenis van dat begrip, is in de filosofie van de menswetenschappen, ondanks het feit dat zowel de grondbetekenis als de standaardbetekenis van het wetenschapsbegrip problematies geworden zijn, eerder een *versterking* van het geloof in de surplusbetekenis van het wetenschapsbegrip opgetreden. Om dit verschil te verklaren zullen in de volgende paragraaf bepaalde ideeën van Jürgen Habermas besproken worden, die een belangrijke rol hebben gespeeld (en nog spelen) in de probleem-situatie die hier ter discussie staat, te weten zijn ideeën over de samenhang tussen kennis en belang (16).

4. Volgens Habermas kan het verwerven van kennis niet zinvol opgevat worden als een proces waarin een kennend subjeet in een uiterlijke verhouding staat tot een ken-objekt, maar is integendeel de verhouding tussen subjeet en objekt, tussen kennen en werkelijkheid altijd op een bepaalde wijze *vóórge*-structureerd. Net zoals onze zintuigelijke waarneming voorgestructureerd is doordat wij slechts licht van bepaalde golflengten kunnen zien en geluid binnen een bepaalde frequentiemarge kunnen horen, zo is alle kennis van de werkelijkheid voorgestructureerd doordat wij die noodzakelijkerwijs vanuit bepaalde fundamentele kennisbelangen tegemoet treden. Deze vergelijking gaat echter mank, omdat de beperkingen van onze zintuigen met behulp van instrumenten overstegen kunnen worden, terwijl de fundamentele kennisbelangen niet zozeer de manier waarop wij de werkelijkheid kunnen benaderen inperken, als wel de gezichtspunten verschaffen van waaruit de werkelijkheid pas als werkelijkheid verschijnt. Deze gezichtspunten worden door Habermas ontleent aan de twee dimensies die zijns inziens fundamenteel zijn in het menselijk bestaan, de *arbeid*

en de *interaktie*, anders geformuleerd: het instrumentele en het kommunikatieve handelen. Het eerste fundamentele belang van de menselijke soort is de eigen fysieke instandhouding via omvorming van de natuur, d.w.z.: arbeid. Dit belang verschuift het gezichtspunt van waaruit de empiries-analytische wetenschappen (zowel de natuurwetenschappen als de empirische gedragswetenschappen) de werkelijkheid structureren. Aan de kennisverwerving in deze wetenschappen ligt dus volgens Habermas een technies kenbelang ten grondslag, een belang bij technische beheersing, bij instrumenteel toepasbare informatie. De eigen fysieke instandhouding is echter duidelijk niet het enige en volgens Habermas ook niet het voornaamste belang van de menselijke soort. Menselijke arbeid is niet op fysieke instandhouding zonder meer gericht, maar altijd op instandhouding volgens bepaalde *normen*, d.w.z. deze instandhouding wordt altijd ook gedefinieerd in termen van behoorlijke, passende of gerechtvaardigde omgangspatronen.

"Das scheinbar nackte Überleben ist immer schon eine historische Grösse: denn es bemisst sich an dem was eine Gesellschaft als ihr gutes Leben intendiert" (17). Normen en gedragsregels worden in de eerste plaats gedragen door de omgangstaal, waarin niet alleen informatie wordt uitgewisseld, maar vooral ook de normen en wereldbeelden die het handelen oriënteren, bewaard, doorgegeven en gewijzigd worden. Daarmee is het tweede fundamentele belang van de menselijke soort gegeven: het behoud van de continuïteit van de traditie en de voortdurende aanpassing daarvan aan de eigen situatie. Dit belang ligt volgens Habermas ten grondslag aan de kennisverwerving in de hermeneutische wetenschappen, in het bijzonder de geschiedenis, ten aanzien waarvan Habermas van een *prakties* kennisbelang spreekt.

De geldigheid van normen, gedragsregels en legitimerende wereldbeelden berust uiteindelijk op de intersubjektieve erkenning van de juistheid van hun inhoud. Deze erkenning komt tot nu toe in de menselijke geschiedenis niet in vrijheid tot stand, maar wordt, in de regel, ofwel direkt afgedwongen binnen machts- en afhankelijkheidsrelaties die dat mogelijk maken, ofwel deze erkenning komt op ideologische wijze tot stand, waaronder Habermas een rechtvaardiging van normen en wereldbeelden verstaat die slechts in schijn op een machtsvrije meningsuitwisseling berust. Hiermee is het derde en laatste fundamentele belang van de mensheid gegeven: de emancipatie van machts- en afhankelijkheidsverhoudingen, ofwel de ontwikkeling naar universele *mondigheid*. Dit belang bij emancipatie ligt ten grondslag aan de aktiviteit van de kritische wetenschappen, die vooral bestaat in het leveren van ideologiekritiek. De werkwijze van de kritische wetenschappen adstrueert Habermas aan het model van de psycho-analytische therapie. Daarin stelt de therapeut na verloop van tijd aan de klient een verklarende hypothese voor ter verheldering van problemen waar die mee kampt. De kausale relatie die daarmee verondersteld wordt te bestaan tussen gebeurtenissen en standen van zaken in het ver-

leden en een toestand in het heden heeft een zeer bijzonder karakter: zodra de klient zich van dit verband bewust wordt, zodra hij het inzielt en als verband kan verwoorden, verliest het zijn karakter van externe determinatie en wordt de samenhang in kwestie van binnen uit, in termen van eigen intenties begrijpelijk. Volgens dit model nu gaan volgens Habermas ook de kritiese maatschappijwetenschappen te werk. Hun speciale competentie wordt gevormd door de ideologiekritiek, d.w.z. het diagnostiseren van "ideologisch festgevrorenen Abhängigkeitsverhältnisse" die zich *voordoen* als wetmatige verbanden. De bewustmaking van dergelijke afhankelijkheidsverhoudingen als afhankelijkheidsverhoudingen leidt tot hun opheffing, net zoals het manipuleren van randvoorwaarden het aktuele gelden van natuurwetten kan opheffen.

Op grond van deze uitweiding kan nu Habermas' positivismekritiek, die vooral in ge vulgariseerde vorm veel invloed heeft uitgeoefend, omschreven worden. De kern van die kritiek luidt dat in de neo-positivistiese wetenschapsopvatting uitsluitend die kennis als geldig erkend wordt die door de ervaringswetenschappen vergaard wordt, d.w.z. empiries toetsbare, idealiter in nomologische vorm formuleerbare en doorgaans technies toepasbare kennis. In termen van het bovenstaande betekent dit dat binnen het neo-positivisme het *techniese* kennisbelang, het belang dat de mensheid heeft bij kennis die het instrumentele handelen kan leiden, *verabsoluteerd* wordt. Het bezwaar dat Habermas heeft tegen deze verabsolutering zou ongeveer als volgt geformuleerd kunnen worden: ook al zou de beheersing van de natuur nog verder toenemen en ook al zou er verdere uitbreiding plaatsvinden van technies toepasbare sociaal-wetenschappelijke kennis, *dan nog* zou er geen sprake zijn van wezenlijke vooruitgang, zolang de machtsstructuren die ten grondslag liggen aan de bepaling van maatschappelijke prioriteiten en aan de inrichting en de verdeling van de materiële produktie ongewijzigd blijven (18).

5. Deze kritiek verschaft een interpretatiekader waarbinnen het hierboven gesignaleerde verschil tussen de situatie in de filosofie van de natuurwetenschappen en die in de filosofie van de menswetenschappen begrijpelijk kan worden gemaakt. Indien immers maatschappelijke vooruitgang inderdaad primair gesitueerd moet worden in de dimensie van de afbraak van machts- en afhankelijkheidsverhoudingen, dan kan van een direkte relatie tussen de akumulatie van ervaringswetenschappelijke, technies toepasbare kennis en maatschappelijke vooruitgang geen sprake zijn en kan de natuurwetenschappelijke methode ook niet gelden als de hoogste belichaming van de menselijke rationaliteit (19). Deze eretitel is dan noodzakelijkerwijs voorbehouden aan die vorm van kennis die metterdaad bijdraagt aan de afbraak van bestaande machts- en afhankelijkheidsverhoudingen, in casu Habermas' kritiese menswetenschap en ge vulgariseerde varianten daarvan.

Hieruit volgt echter dat Habermas' geloof (en dat van anderen) in de kracht en de emancipatoriese functie van de reflexie en de ideologiekritiek in feite neerkomt op het *overplanten* van de surplusbetekenis van het wetenschapsbegrip van de natuurwetenschappen naar de kritiese menswetenschap. De pretentie immers dat in de kritiese menswetenschappen objectieve kennis vergaard kan worden die de mensheid zal bevrijden van machts- en afhankelijkheidsverhoudingen, of daar minstens een belangrijke bijdrage toe zal leveren, is minstens zo groot als zo niet groter dan de pretenties die met het traditionele wetenschapsbegrip verbonden waren.

In dit licht bezien is de positivismekritiek in de filosofie van de natuurwetenschappen op een radicalere noot geëindigd dan in de filosofie van de menswetenschappen. Positivisten, krities rationalisten, en aanhangers van het idee van een kritiese menswetenschap blijken het geloof in de surplusbetekenis van het wetenschapsbegrip te delen, zij het dat de een de natuurwetenschappelijke methode en de ander de reflexie en de ideologiekritiek als voertuig van maatschappelijke vooruitgang aanmerkt (20). Zij delen echter uiteindelijk het geloof dat er een rechte lijn loopt van het ware naar het goede.

NOTEN

Ik dank Bart van Heerikhuizen voor krities commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

1. Een bekende poging tot konfrontatie binnen de filosofie van de natuurwetenschappen wordt gevormd door de bundel *Criticism and the growth of knowledge*, I.Lakatos & A.Musgrave (ed.), Cambridge 1970, en in de filosofie van de menswetenschappen door de bundel *der Positivismusstreit in der Deutschen Soziologie*, Th.W.Adorno u.a., Luchterhand 1969.
2. Vgl. R.Carnap u.a., *Wissenschaftliche Weltauffassung*, Arthur Wolf Verlag, Wenen 1939, blz.14.
3. Vgl. Hans Albert, *Traktat über kritische Vernunft*, Mohr, Tübingen 1969, blz.6.
4. De vaak geciteerde uitspraak van Wittgenstein "wir füllen, dass selbst, wenn alle *möglichen* wissenschaftlichen Fragen beantwortet sind, unsere Lebensprobleme noch gar nicht berührt sind", is m.i. niet typerend voor de Wiener Kreis en hun opvolgers, zoals wel beweerd wordt. Vgl. b.v. De Boer en Köbben (red.), *Waarden en Wetenschap*, Ambo, 1974, blz.11. Wittgenstein voegt hier namelijk onmiddellijk aan toe: "Friedlich bleibt dann eben keine Frage mehr; und eben dies ist die Antwort". (*Tractatus logico-philosophicus*, 1921, no.6.52). Juist wanneer alleen binnen de wetenschap zinvolle uitspraken gedaan kunnen worden en problemen opgelost, zoals de Wiener Kreis stelde, wordt de wetenschap de enige instantie waar heil van te verwachten is. De pessimistische inschatting van dit heil door Wittgenstein is m.i. typerend voor hem persoonlijk, niet voor de rest van de Wiener Kreis, noch hun opvolgers.
5. Voor een instructief overzicht van dit proces vgl. het titelopstel uit de bundel *The structure of scientific theories*, F.Suppe (ed.), University of Illinois Press, 1974.

6. Vgl. Michel Polanyi, *Personal knowledge*, Harper, New York 1964; Stephen Toulmin, *The Philosophie of Science*, Hutschinson's University Library, 1953 en Thomas Kuhn, *The structure of scientific revolutions*, University of Chicago Press, 1962.
7. Vgl. b.v. zijn tirade tegen Kuhn in de Lakatos/Musgrave bundel: Thus in science, as distinct from theology, a critical comparison of the competing theories, of competing frameworks, is always possible, and the denial of this possibility is a mistake. In science (and only in science) can we say that we have made genuin progress: that we know more then we did before". Karl Popper "Normal science and its dangers" in: Lakatos/Musgrave (ed.), *Criticism and the growth of knowledge*, Cambridge University Press, 1970, blz.51-59.
8. Bij alle kritiek op Feyerabend's *Against Method* is bij mijn weten Feyerabend's stelling dat Lakatos' methodologie van wetenschappelijke onderzoeksprogramma's "the most sophisticated methodology" vormt, die momenteel beschikbaar is, nergens tegengesproken.
9. Vgl. I.Lakatos "Falsification and the methodology of scientific researchprogrammes", in: Lakatos/Musgrave (ed.), *Criticism and the growth of knowledge*, Cambridge University Press, 1970.
10. Vgl. W.Stegmüller, *Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie*, Band II, Stuttgart 1975, blz.532.
11. Vgl. b.v. E.Gellner's kritiek in het *British Journal for the Philosophy of Science*, 26, 1975, blz.331-342.
12. De belangrijkste artikelen van Feyerabend in dit kader zijn: "Problems of empiricism", in: Colodny (ed.), *Beyond the edge of certainty*, New York Prentice Hall, 1965, het tweede deel van dit artikel, verschenen in *The nature and functions of scientific theories*, University of Pittsburgh Press, 1970, en "Against Method", in: *Minnesota Studies in the philosophy of science*, part 4. Verder natuurlijk het boek *Against Method*, New Left Books, London 1975 en het artikel "Hoe verdedigen wij onze samenleving tegen de wetenschap", in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, II, 2, 1975
13. De *struktuur* van deze driedeling is ontleend aan het seminar dat Imre Lakatos in de zomer van 1973 in Alpbach gaf. De inhoud zou hem waarschijnlijk een gruwel zijn, omdat zijn sympathieën precies andersom lagen, wat uit zijn terminologie blijkt. Vgl. daarvoor H.Kunneman, "Sociomethodologie", in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, I, 1, 1974, blz.103-130.
14. Strikt genomen kan men van Popper niet zeggen dat hij gelooft in het bestaan van een *gegarandeerd succesvolle* methode voor het verwerven van ware kennis, omdat hij van mening is dat we slechts mogen *hopen* door toepassing van de methode van "trial and error" de waarheid te benaderen: zekerheid bestaat er z.i. niet in de wetenschap. Er zijn echter in zijn werk passages te vinden waar hij deze voorzichtigheid overboord werpt. Vgl. b.v. noot 7 hierboven en Lakatos' pleidooi aan Popper om "ein Schuss Induktivismus" in: H.Lenk (red.), *Neue Aspekte der Wissenschaftstheorie*, Braunschweig, 1971, blz.75-111, herdrukt in het aan Popper gewijde Schilp-volume.
15. Een bekend voorbeeld vormt W.Friedrichs' *A sociology of sociology*, New York 1970. M.i. is dit uiteindelijk ook de positie die Gouldner in zijn *The coming crisis of western sociology* inneemt. Ik zie namelijk niet in hoe Gouldner's "reflexive sociology" zelf aan de bepalende in-

- vloed van "domain assumptions" zou kunnen ontsnappen. Een procedure voor het vergelijken van en kiezen tussen "domain assumptions" verschaft hij evenmin. Vergelijk Alvin W. Gouldner, *The coming crisis of western sociology*, London 1971.
16. Vgl. hiervoor J. Habermas, *Technik und Wissenschaft als Ideologie*, Suhrkamp, 1968, vooral het opstel "Erkenntnis und Interesse" en het titelopstel; verder het boek *Erkenntnis und Interesse*, Suhrkamp, 1968.
 17. Jürgen Habermas, *Technik und Wissenschaft als Ideologie*, Suhrkamp, 1968, blz. 162.
 18. Op dit punt verschilt Habermas diepgaand van mening met Marx, voor wie de ontplooiing van de productiekrachten uiteindelijk tot niet vervreemde arbeid zal leiden, d.w.z. tot rechtvaardige productieverhoudingen. Voor Habermas is deze relatie verbroken: 'Die Befreiung von Hunger und Mühsal konvergiert nicht notwendig mit der Befreiung von Knechtschaft und Erniedrigung, denn eine entwicklungsautomatischer Zusammenhang zwischen Arbeit und Interaktion besteht nicht', J. Habermas, *Technik und Wissenschaft als Ideologie*, Suhrkamp, 1968, blz. 46. Vgl. ook paragraaf 2 van het eerste hoofdstuk van het boek *Erkenntnis und Interesse*, Suhrkamp, 1968.
 19. Dat dit inderdaad het probleem is waar het Feyerabend om gaat komt b.v. duidelijk naar voren in Gellner's analyse en kritiek van *Against Method* (vgl. noot 11). Ik vermoed dat Gellner met Habermas' werk in de hand milder over Feyerabend geoordeeld zou hebben. Aan de hand daarvan valt namelijk duidelijk te maken dat het niet gaat om een totale depreciatie van de (natuur)wetenschappelijke methode, maar om het zichtbaar maken van de *relativiteit* van het belang van ervaringswetenschappelijke kennis. Ik vermoed echter dat precies het feit dat Habermas de surplusbetekenis van het wetenschapsbegrip overgeplant heeft naar de kritiese menswetenschap, hem zo suspect maakt in de ogen van veel angelsaksiese filosofen.
 20. Deze kritiek is in zekere zin onrechtvaardig tegenover Habermas. In zijn artikelen "Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz" en "Wahrheitstheorien" heeft hij namelijk een consensus-theorie van de waarheid ontwikkeld waarvan de kern gevormd wordt door het idee dat het goede (in de zin van de afwezigheid van machts- en afhankelijkheidsrelaties) *voorwaarde* is voor het ware. Dit standpunt staat echter in een onopgeloste tegenspraak met de konklusie die uit het kennisbelangenmodel volgt: het ware is voorwaarde voor het goede. Vgl. J. Habermas, "Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz", in: J. Habermas en N. Luhmann, *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie*, Suhrkamp, 1971 en J. Habermas "Wahrheitstheorien", in: *Festschrift für W. Schulz*, Pfullingen 1974.